

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

Όψεις της Διαδρομής του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος από τη Στοκχόλμη στο Γιοχάννεσμπουργκ (1972 — 2002)

I. Η Φύση του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος

Η μέχρι τώρα διαδρομή του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος συνδέεται εξελικτικά με τρεις επάλληλους κύκλους που έχουν ως κέντρα τις Διακηρύξεις και τα Σχέδια Δράσης τριών παγκόσμιας σημασίας Συνδιασκέψεων για το Περιβάλλον: τη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (1972), τη Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992) και την Παγκόσμια Συνάντηση Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του Γιοχάννεσμπουργκ (2002). Η πραγματικότητα αυτή μαρτυρεί επαρκώς την ιδιάζουσα φύση του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος ως διαδικασίας διακυβέρνησης διεθνούς κοινού συμφέροντος, την οποία οι μεν θετικιστές νομικοί διεθνολόγοι αντιμετωπίζουν ως παραδοξότητα, στο πλαίσιο της «μεθοδολογικής τους προσέγγισης» και της θετικιστικής παράδοσης, οι δε μη νομικοί τείνουν να υποβαθμίζουν, εμμένοντας στην αναγωγή μιας απλουστευτικής στατικής αντίληψης του δικαίου, ως συστήματος εξαναγκαστικής επιβολής νομικών επιταγών, σε «μεθοδολογική προϋπόθεση» ή πεποίθηση. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, είναι εμφανής ο μεθοδολογικός εγκλωβισμός τους στη γενικότερη λογική της φορμαλιστικής προσέγγισης του διεθνούς δικαίου ως λογικής των προηγούμενων παρά ως λογικής των συνεπειών. Μίας λογικής που αποκόπτει τεχνητά το διεθνές δίκαιο, σε κάθε του διακριτή έκφανση, από το πεδίο αναφοράς του (context), χαράσσοντας μία μεθοδολογικά γενικευμένη και αφηρημένη «οπτική προς τα πίσω» (οπτική δικαστικής εφαρμογής του δικαίου) παρά μία «οπτική προς τα εμπρός» (οπτική διακυβέρνησης διεθνούς κοινού συμφέροντος), όπου το διεθνές δίκαιο παύει να εκλαμβάνεται ως ένα κλειστό σύστημα λογικής - εννοιοκρατικό και αφηρημένο - και προσεγγίζεται πλέον ως σύστημα ανοικτό στις διασυνδέσεις με το πεδίο αναφοράς του και ως εκ τούτου ικανό να εγγυάται μακροχρόνια νομική βεβαιότητα σε ταχύτατα μεταβαλλόμενους κοινωνικούς, τεχνολογικούς-επιστημονικούς και οικονομικούς όρους.

Το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος υπάρχει και εξελίσσεται διαρκώς ως διακριτό σύστημα δικαίου.¹ Η ταχύτατη ανάπτυξή του συμβαδίζει με την προσπάθεια ανάδειξης του διανοητικού εκείνου πλαισίου που θα επιτρέψει την προσέγγιση και κατανόησή του σε ανοικτή σχέση με το πεδίο αναφοράς του. Στο πλαίσιο αυτό, οι ιδέες προσφέρουν το γενετικό υλικό της εξελικτικής αντίληψης του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος. Η αποδοχή και η κατάλληλη ενσωμάτωσή τους σε οποιαδήποτε μορφή θεσμοποιημένης ή ημιθεσμοποιημένης συνεργασίας, ενδιάμεσης (μη- συμβατικής) ή καθεστωτικής (συμβατικής), συνεπάγεται, κατά τη διαδρομή των πιο πάνω επάλληλων κύκλων, και την εσωτερικοποίησή τους, μεταβαλλόμενες έτσι σε θεσμικούς τροφοδότες της προωθητικής δυναμικής των καθεστώτων περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.

Το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος έχει δημόσιο εμπιστευματικό (trust) χαρακτήρα από άποψη ουσίας που, λόγω των αποκλίσεων και του διαφορισμού των συμφερόντων των συμμετεχόντων κοινωνιών, ασκείται προγραμματικά ως καθεστωτική πλουραλιστική διακυβέρνηση σε παγκόσμιο και ιδιαίτερα σε περιφερειακό επίπεδο με σκοπό τη διαρκή και ολοκληρωμένη προστασία και την ορθόνομη (equitable) διαχείριση του περιβάλλοντος. Ως καθεστωτική πλουραλιστική διακυβέρνηση, το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος αρθρώνει ένα νέο οραματισμό της διασύνδεσης διεθνών σχέσεων και δικαίου. Οικοδομεί μία πραγματική διεθνή «σχέση κοινωνίας», όπου η κατάλληλη αποτύπωση της ετερογένειας και του σχεσιακού

---

¹ Η αναγνώριση της χωριστής θεμελίωσης του «Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος» ή του «Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου», πέρα από την πλούσια θεωρητική και πρακτική ανάδειξη της (βλ. π.χ. BIRNIE P.W. & BOYLE A.E., *International Law and the Environment*, Clarendon Press- Oxford, 1992, σελ. 1 επ.), μαρτυρείται πλέον και σε διάφορες αναφορές του Διεθνούς Δικαστηρίου, βλ. π.χ. *Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, [1997] ICJ Reports, παρ. 112.

πλουραλισμού στη διαρκή άσκηση της συμβατικά εγκαθιδρυόμενης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, περιφερειακής ή παγκόσμιας, επιτρέπει τόσο την καθεστωτική ανάδειξη της προοδευτικής συμμετοχής του συνόλου των εμπλεκόμενων εταίρων,² όσο και τη δημιουργική διασύνδεση της επιδιωκόμενης συμμόρφωσης με τη δημιουργική ανέλιξη του περιβαλλοντικού καθεστώτος που εγκαθιδρύουν οι σχετικές διεθνείς συμφωνίες. Έτσι διασφαλίζεται η αναγκαία ευελιξία κατεύθυνσης και η διαρκής και αποτελεσματική νομική και κοινωνική ανταπόκριση στις ταχύτατες αλλαγές του κόσμου της επιστήμης και της τεχνολογίας. Στο πλαίσιο αυτό είναι φανερό ότι η βεβαιότητα των νομικών ρυθμίσεων έχει εξαιρετικά περιορισμένη σημασία εάν αναζητηθεί στην υποτιθέμενη «καθαρότητα των εννοιών», στην αφηρημένη τελειότητα των διεθνών υποχρεώσεων και στην ακρίβεια της εκπλήρωσής τους, αλλά και στον απατηλό εφησυχασμό της «μοναδικότητας» και της «αποκλειστικότητας» της νομικής πειθαρχίας. Η ταχύτατη αλλαγή των επιστημονικών, τεχνολογικών, οικονομικών και κοινωνικών όρων επιβάλλουν την αναζήτηση της νομικής βεβαιότητας στη μακροπρόθεσμη και αδιάλειπτη νομική διακυβέρνηση των σχέσεων που δημιουργούνται σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Με βάση τις πιο πάνω παρατηρήσεις, η μετάβαση στον επόμενο κύκλο είναι η αναμενόμενη πολιτική απάντηση στη φυσική ανεπάρκεια και ατελή διακυβέρνηση περιφερειακών και παγκόσμιων περιβαλλοντικών καθεστώτων του προηγούμενου κύκλου, με υπόβαθρο και προοπτική τη συνέχεια της διακυβέρνησης, την πραγματική και ολοκληρωμένη κανονιστική ανταπόκριση στην τεχνολογική εξέλιξη και στις διεπιστημονικές διασυνδέσεις του σε σχέση με τις οποίες αξιολογείται η αποτελεσματικότητά του, και τη διαρκή ενσωμάτωση της αποκτώμενης γνώσης μέσα από την εμπειρία αυτής της άσκησης της διαχείρισης (της διακυβέρνησης) των περιβαλλοντικών θεμάτων. Η ατέλεια αυτή είναι στην πραγματικότητα φυσική, αφού ενυπάρχει σε κάθε μορφή διακυβέρνησης. Και όπως σε κάθε μορφή διακυβέρνησης, η ουσία της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης βρίσκεται ακριβώς στον αδιάλειπτο και ανθεκτικό χαρακτήρα της. Στο πλαίσιο αυτό ο διεθνολόγος νομικός δεν αποκτά μόνο αίσθηση της αναπόφευκτης ιστορικότητας του εκάστοτε επικρατούντος νομικού δόγματος και, επομένως, της σχετικότητάς του, αλλά συνειδητοποιεί την ανάγκη σύλληψης του δικαίου ως διαδικασίας και ως ενεργήματος πλουραλιστικής προστασίας αλλά και προαγωγής διεθνούς κοινού συμφέροντος. Για το λόγο αυτό, η θεώρηση της ιστορικής διαδρομής του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος δεν έρχεται απλώς να επιβεβαιώσει μια «εκ των προτέρων υποτιθέμενη» εξελικτική πορεία αλλά να δια φωτίσει αυτή την ιστορικότητα της ρυθμιστικής προσέγγισης αποκαλύπτοντας τη διασύνδεσή της με το πεδίο αναφοράς. Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια του «παραδοσιακού» (ως ενισχυτικός επιθετικός προσδιορισμός είτε αρχών και κανόνων είτε εννοιών και θεωριών) δεν σημαίνει «αντικειμενικά αναλλοίωτο», αλλά διασύνδεση με το παρελθόν», η αξία της οποίας εκτιμάται με βάση τη λογική των συνεπειών στο πλαίσιο αναφοράς της.³

Έτσι από τον στενό κύκλο της περιβαλλοντικής προστασίας με βάση την πρόληψη, μείωση και καταπολέμηση των πηγών ρύπανσης και τη στενή αντίληψη των φυσικών πόρων (μέσα από τη μορφοποίηση συγκεκριμένου τύπου καθεστώτων) μεταβαίνουμε στον ευρύτερο κύκλο της διασύνδεσης περιβαλλοντικής προστασίας και βιώσιμης ανάπτυξης με σκοπό τη συνολική καθεστωτική διαχείριση των οικοσυστημάτων και καταλήγουμε στον ακόμα ευρύτερο κύκλο της

---

² Έτσι καταδεικνύεται το απρόσφορο της παραδοσιακής άποψης η οποία, χωρίς πρακτικό προσανατολισμό, περιορίζει αυθαίρετα τις διεθνείς σχέσεις στον αφηρημένο πλουραλισμό ανεξάρτητων κυριαρχιών, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Sir ROBERT JENNINGS στον Πρόλογο του SANDS, Ph., Principles of International Environmental Law, Vol. I, Manchester University Press, 1995, σελ. xiv.

³ Όπως ορθά παρατηρεί ο SCOVAZZI αναφορικά με την εξέλιξη του Δικαίου της Θάλασσας, η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, 1982, δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό την οπτική γωνία του παρελθόντος αλλά του παρόντος και με τρόπο εξελικτικό (evolutionary), ιδιαίτερα εκεί όπου οι ανεπιθύμητες συνέπειες της αρχής της ελευθερίας των θαλασσών καθίστανται πρόδηλες και δεν δίδεται η οφειλόμενη θεώρηση σε νέα θέματα διεθνούς ενδιαφέροντος. Στις περιπτώσεις αυτές, η ορθή έννοια του επιθέτου «παραδοσιακός» δεν σημαίνει κάτι το αναλλοίωτο αλλά σύνδεση με το παρελθόν, SCOVAZZI, T., The Evolution of International Law of the Sea: New Issues, New Challenges, 286 Hague Recueil des Cours (2001), σελ. 232.

περιβαλλοντικής πλουραλιστικής διακυβέρνησης με σκοπό την προαγωγή ολοκληρωμένων εφαρμογών της διασύνδεσης περιβαλλοντικής προστασίας και βιώσιμης ανάπτυξης. Ο τελευταίος κύκλος επιζητεί να διαμορφώσει την εξειδικευτική-εκτελεστική πράξη του προηγούμενου κύκλου ως άσκησης εμπιστευματικής βιώσιμης περιβαλλοντικής διαχείρισης, προχωρώντας πέρα από την κυρίαρχη αντίληψη της γενικής στενής συμβατικής διαχείρισης των κρατών και ανοίγοντας το δρόμο σε μία πλουραλιστική περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο με βάση τη «διεθνοποίηση» του καθεστώτος (status) όλων των σχετικών δρώντων.

II. Ο Πρώτος Κύκλος: από τη Στοκχόλμη στο Ρίο

Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης (1972) σηματοδοτεί την πρώτη φάση ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος. Η έμφαση βρίσκεται κατ' αρχήν στη διασύνδεση παραδοσιακών νομικών προσεγγίσεων και επιστημονικής μαρτυρίας για την επίτευξη αποτελεσματικής ρύθμισης των προβλημάτων του περιβάλλοντος. Στην πράξη, η διασύνδεση αυτή αρθρώνεται εξωτερικά με τη μεθοδολογία της διακήρυξης των «Σχεδίων Δράσης» (Action Plans), εσωτερικά δε με τη μέθοδο της σύστασης ανοικτών συμβατικών καθεστώτων με τη μορφή Διεθνούς Σύμβασης-Πλαισίου και Σχετικών Εκτελεστικών Πρωτοκόλλων της. Με τον τρόπο αυτό ομολογείται εμμέσως η σημασία της πραγματικής διαχειριστικής κανονικότητας του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος ως οργάνου προγραμματικής ρύθμισης της προστασίας του περιβάλλοντος σε σχέση με την πολιτικά αποδεκτή και επιστημονικά αξιόπιστη ροή της επιστημονικής μαρτυρίας και την πρόσφορη ενσωμάτωση της τεχνολογικής εξέλιξης. Έτσι:

— Εμφανίζονται τα πρώτα συνολικά Σχέδια Δράσης που εγκαθιδρύουν την πολύ-πειθαρχική περιεκτική προσέγγιση της προστασίας του περιβάλλοντος στην οποία εντάσσεται και η νομική ρύθμιση⁴. Το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος αναπτύσσεται εξ αρχής σε πλαίσιο όσμωσης με τεχνικές πειθαρχίες από τις οποίες και αιματοδοτείται. Ήδη στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, 1972, προσδιορίζεται ότι κάθε συνολικό Σχέδιο Δράσης έχει τρία συστατικά στοιχεία (περιβαλλοντική εκτίμηση, περιβαλλοντική διαχείριση όπου περιλαμβάνει και το Περιβαλλοντικό Δίκαιο, και υποστηρικτικά μέτρα στα οποία εντάσσει τη θέματα χρηματοδότησης, τα θέματα οργάνωσης και την πληροφόρηση), ενώ στην πράξη τα Περιφερειακά Σχέδια Δράσης, που αναπτύσσονται κυρίως με βάση την καταλυτική δράση της UNEP, τυποποιούν την πολύ-πειθαρχική προσέγγιση προβάλλοντας πέντε συνθετικά στοιχεία (περιβαλλοντική εκτίμηση, περιβαλλοντική διαχείριση, νομικό, θεσμικό, και οικονομικό) και προάγοντας την παράλληλη ανάπτυξη νομικών και τεχνικών συνθετικών. Ταυτόχρονα αναδεικνύουν και το στοιχείο της πεδιακής αναφοράς τους, αφού η κατανόηση των πέντε συνθετικών στοιχείων γίνεται σε αναφορά με το πραγματικό πεδίο αναφοράς τους.⁵

— Αναπτύσσονται τα πρώτα συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστώτα που, αν και τυπικά έχουν την εσωτερική διάρθρωση των παραδοσιακών διεθνών συνθηκών, για λόγους ευελιξίας και προσαρμοστικότητας αρθρώνονται σε διαδικασία δύο βημάτων με το γνωστό σχήμα Σύμβαση-Πλαίσιο (Σύμβαση Ομπρέλλα) // Εκτελεστικά Πρωτόκολλα ή Εκτελεστικά Παραρτήματα. Η χρήση αυτής της «πλαισιακής προσέγγισης» αποτελεί τη διακριτή τεχνική σύστασης και λειτουργίας των αναδυόμενων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων, αφού εξαρχής γίνεται κατανοητό, τουλάχιστον σε επίπεδο πρακτικής, ότι η κανονικότητα δεν νοείται, ούτε μπορεί να νοείται, με βάση την τεχνητή «τελειότητα» της γενικής και αφηρημένης

⁴ Βλ. RAFTOPOULOS, E., *The Barcelona Convention and Protocols - The Mediterranean Action Plan Regime*, Simmonds & Hill Publishing Ltd., London, 1993, σελ. 1-3.

⁵ "...Each regional programme is shaped according to the needs of the region concerned ... It must be assumed that the nature of environment problems will differ considerably between the regions selected as priority areas.... Each regional grouping of Governments will perceive differently the common problems that they wish to resolve through a co-operative programme ..." UNEP: *Achievements and Planned Development of UNEP's Regional Seas Programme and Comparable Programmes Sponsored by Other Bodies*, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 1, UNEP 1983, σελ. 1,2-3.

συμβατικής προσέγγισης⁶. Αντίθετα, ενεργείται ως αδιάκοπη και αδιάρρηκτη εξειδικευτική διαδικασία επίτευξης consensus σε διασύνδεση με το πεδίο αναφοράς της, προσλαμβάνοντας έτσι τον χαρακτήρα ενδιάμεσης συναινετικής εφαρμογής νομοθετικού σκοπού με αναγωγή στο χρόνο και στο χώρο, αλλά και στην πρόσφορη ενσωμάτωση της εξελισσόμενης επιστημονικής μαρτυρίας. Αυτή η απομάκρυνση από τη γνωστή «τελειότητα» της κωδικοποιητικής συμβατικής σύστασης τομεακών καθεστώτων και η καθιέρωση της τεχνικής «σύμβαση-πλαίσιο – εκτελεστικά πρωτόκολλα»⁷ εγκαινιάζεται ήδη από το 1976 στο πλαίσιο της Σύμβασης της Βαρκελώνης για την Προστασία της Μεσογείου Θαλάσσης από τη Ρύπανση και των σχετικών της Πρωτοκόλλων και αναπτύσσεται ευρύτερα προς όλες τις κατευθύνσεις.⁸

— Θεσμοποιείται η διεθνής περιβαλλοντική συνεργασία με τον πολλαπλασιασμό των διεθνών περιβαλλοντικών οργανισμών και διεθνών καθεστωτικών οργανικών ενώσεων που αναδύονται μέσα από πολυμερείς περιφερειακές ή παγκόσμιες συμφωνίες,⁹ ενώ ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στο λειτουργικό πεδίο υπαρχόντων διεθνών οργανισμών που συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανάπτυξη του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου.¹⁰ Ιδιαίτερα καθοριστικής σημασίας είναι η ίδρυση της UNEP, που εξαρχής παίζει καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη περιφερειακών περιβαλλοντικών καθεστώτων και στη συνολική προαγωγή του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου. Το γεγονός ότι η πιο πάνω θεσμοποίηση της περιβαλλοντικής συνεργασίας λαμβάνει χώρα ad hoc, λόγω της οριζόντια δομημένης και αποκεντρωμένης διεθνούς κοινότητας, έχει δύο συνέπειες: τη δυνατότητα ανάδειξης ευέλικτων μορφών διεθνούς οργάνωσης που ανταποκρίνονται ευθέως, ταχέως και κατάλληλα στο πραγματικό πλαίσιο αναφοράς τους, με την ταυτόχρονη αποκάλυψη του ελλείμματος αναφορικά με τη διο-οργανική συνεργασία και τον συντονισμό για την αντιμετώπιση όμως του οποίου καταβάλλεται μικρή σχετικά προσπάθεια.

— Διατυπώνονται προοδευτικά, και ιδιαίτερα μέσα από τη συμβατική καθεστωτική ανάπτυξη των πεδίων του ελέγχου των πηγών της ρύπανσης και τη διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος, τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και υποχρεώσεις των Κρατών σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και σε συνάφεια με τον προσδιορισμό διεθνών περιβαλλοντικών προτύπων, ενώ προωθούνται νέες σχετικές διαδικασίες για την εφαρμογή περιβαλλοντικών προτύπων (Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, Πρόσβαση στην Πληροφόρηση). Στο πλαίσιο αυτό, η δομή και ιδιαίτερα η πρακτική των συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων σχετικά με την εφαρμογή και την εκτέλεση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αποκαλύπτει τον πρόδηλο εμπιστευματικό χαρακτήρα της σχέσης των Κρατών με το περιβάλλον. Και να μεν τα περισσότερα συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστώτα εμπεριέχουν τις παραδοσιακές ρήτρες διευθέτησης των διαφορών, η προσφυγή όμως, μέσω αυτών, σε

⁶ Για το γενικότερο θεωρητικό και πρακτικό προβληματισμό σχετικά με το απρόσφορο της συμβατικής προσέγγισης των Συνθηκών βλ. RAFTOPOULOS, E., *The Inadequacy of the Contractual Analogy in the Law of Treaties*, Publications of the Hellenic Institute of International and Foreign Law, Athens, 1990, passim.

⁷ Για τη σημασία αυτής της εξέλιξης βλ. GEHRING, *International Environmental Regimes: Dynamic Sectoral Legal Systems*, 1 YIEL (1990), σελ. 35.

⁸ Με βάση το πρότυπο του συστήματος της Σύμβασης της Βαρκελώνης, η τεχνική αυτή αναπτύσσεται από τη UNEP στη σειρά των επόμενων συμβατικών καθεστώτων προστασίας άλλων περιφερειακών θαλασσών (Συμβάσεις του Κουβέιτ 1978, του Αμπιτζάν 1981, της Λίμα 1981, της Τζέντα 1982, της Καρθαγένης 1983, του Ναϊρόμπι 1985 και της Νουμέα 1986 με τα Πρωτοκόλλά τους). Αξίζει επίσης να αναφερθεί ενδεικτικά η ανάπτυξη της τεχνικής αυτής στο πλαίσιο της διατήρησης της άγριας ζωής {Σύμβαση της Βόννης για της Διατήρηση των Αποδημητικών Ειδών των Άγριων Ζώων, 1979, και των συμπληρωματικών συμφωνιών της για τα προστατευόμενα είδη}, στη Σύμβαση της Βιέννης για την Προστασία της Οζονόσφαιρας, 1985 και το σχετικό της Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ, 1987, ή στη Σύμβαση της Γενεύης για τη Διασυννοριακή Ατμοσφαιρική Ρύπανση Μακρού Βεληνεκούς, 1979, και τα Πρωτόκολλά της}.

⁹ Οι τελευταίες αυτές οργανικές ενώσεις εκφέρονται ως Συνδιασκέψεις των Μερών ή ως Επιτροπές, έχουν ευρύτατη αρμοδιότητα και αποτελούν ταυτόχρονα πολιτικά και τεχνικά σώματα.

¹⁰ Αξίζει εδώ να αναφερθούν ενδεικτικά οι παγκόσμιοι εξειδικευμένοι οργανισμοί του ΟΗΕ : IMO, FAO, WHO, WMO, ILO, UNESCO (IOC), IAEA, όπως και η εξαιρετικά δραστήρια UN Economic Commission for Europe (ECE). Επίσης οι περιφερειακοί οργανισμοί OECD, COUNCIL OF EUROPE, ενώ προεξάρχων είναι ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του προτύπου διεθνικού περιβαλλοντικού καθεστώτος που αναπτύσσει.

θεσμούς τρίτου-μέρους παραμένει ουσιαστικά ανενεργή. Η εφαρμογή και η εκτέλεση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων δεν αναφέρεται σε ασυνεχείς σχέσεις Κρατών *inter se* (όπως απαιτεί η παραδοσιακή συμβατική προσέγγιση των Συνθηκών), αλλά εμφανώς συνδέεται με τη γενικότερη σταθερότητα και διαρκή προαγωγή της καθεστωτικής σχέσης διεθνούς κοινού συμφέροντος που εγγυάται η επίσης προβλεπόμενη θεσμική εποπτεία και διαχείριση του συμβατικού περιβαλλοντικού καθεστώτος (σχεσιακή προσέγγιση των Συνθηκών). Για το λόγο αυτό, η οποιαδήποτε διαφορά «εσωτερικοποιείται» ως περιστατικό καθεστωτικής μη-συμμόρφωσης, με αποτέλεσμα να επιδιώκεται η διασφάλιση της εκάστοτε πραγματικής εφαρμογής και εκτέλεσης των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων είτε ως περαιτέρω εξειδικευτική εφαρμογή, με βάση την επίτευξη *consensus*, είτε ως ορθόνομη (*equitable*) εφαρμογή και εκτέλεση, ανατρέχοντας στο «ανοικτό πεδίο αναφοράς» των σχετικών κοινωνικών, οικονομικών και επιστημονικών-τεχνολογικών παραγόντων που χαρτογραφούν και τις πραγματικές «συνέπειές» τους.

— Συνειδητοποιείται το κύρος και η επίδραση των πράξεων των διεθνών οργανισμών και των καθεστωτικών διεθνών οργάνων (Αποφάσεων, Συστάσεων, Κατευθυντήριων Γραμμών ή άλλων Πράξεων), αφού οι πράξεις αυτές νοηματοδοτούν την κατεύθυνση της μελλοντικής συναινετικής εξέλιξης και εφαρμογής του νομοθετικού σκοπού των υπαρχόντων περιφερειακών και παγκόσμιων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων αλλά και προαναγγέλλουν τη δημιουργία νέων τέτοιων. Στο πλαίσιο αυτό αναγνωρίζεται και ο καταλυτικός ρόλος μη δεσμευτικών κειμένων που απορρέουν από τη συνεργασία διεθνών οργανισμών και διεθνών μη-κυβερνητικών οργανισμών (UNEP Montevideo Programme, 1981, World Charter for Nature, 1982, World Conservation Strategy, 1980).

— Εκφέρεται, τέλος, ασθενώς και μέσα από απλές διακηρύξεις η συνειδητοποίηση των θεματικών διασυνδέσεων (περιβάλλον-ανάπτυξη, περιβάλλον-διεθνές εμπόριο). Είναι όμως γεγονός ότι ήδη από την περίοδο αυτή διαμορφώνεται η τάση της χρησιμοποίησης μηχανισμών εμπορίου για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης στο πλαίσιο ορισμένων παγκόσμιων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων.¹¹ Και η τάση αυτή συνεχίζεται και στη δεύτερη φάση ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος.¹² Από την άλλη πλευρά, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η θεματική διασύνδεση περιβάλλον-ανάπτυξη μπορεί μεν να καλλιεργείται εξαρχής και να αναπτύσσεται επαρκώς στο τεχνικό- διαχειριστικό συνθετικό στοιχείο κάποιων Περιφερειακών Σχεδίων Δράσης, παραμένει όμως μία διακριτή εξέλιξη που δεν βρίσκει την κατάλληλη «μετάφραση» στο νομικό-θεσμικό συνθετικό στοιχείο που περιγράφεται στο συμβατικό καθεστώς.¹³

III. Ο Δεύτερος Κύκλος: από το Ρίο στο Γιοχάνεσμπουργκ

Η Συνδιάσκεψη του Ρίο (1992) δίδει το έναυσμα για τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος. Η έμφαση τώρα μετατίθεται στη συνολικότητα και στην εισαγωγή ολοκληρωμένης διαχείρισης στη ρύθμιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με βάση την προγραμματική εφαρμογή της έννοιας/αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης. Το Διεθνές

¹¹ Όπως η Σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο των Κινδυνευόντων Ειδών με εξαφάνιση της Αγρίας Πανίδας και Χλωρίδας, 1973, το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ Σχετικά με Ουσίες που Μειώνουν την Οζονόσφαιρα, 1987, η Σύμβαση της Βασιλείας για τον Έλεγχο των Διασυνοριακών Μετακινήσεων Επικίνδυνων Αποβλήτων και της Διάθεσής τους, 1989.

¹² Π.χ. η Σύμβαση του Ρόττερταμ Σχετικά με τη Διαδικασία Συναίνεσης Κατόπιν Προηγούμενης Πληροφόρησης για Ορισμένα Επικίνδυνα Χημικά και Εντομοκτόνα στο Διεθνές Εμπόριο, 1998.

¹³ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πρωτοποριακής δράσης του Μεσογειακού Σχεδίου Δράσης, που μέσα από το συνθετικό στοιχείο της Περιβαλλοντικής Διαχείρισης και την ανάπτυξη των CAMPs (Coastal Areas Management Programmes) αποτελεί εξαρχής περιφερειακό πεδίο ανάπτυξης και εφαρμογής της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης σε επίπεδο, όμως, καθαρά τεχνικό και εκτός του πλαισίου του συστήματος της Σύμβασης της Βαρκελώνης, βλ. RAFTOPOULOS, E., Sustainable Development and the Mediterranean Action Plan Regime: Legal and Institutional Aspects, στο REGIONAL SEAS TOWARDS SUSTAINABLE DEVELOPMENT (ed. Belfiore-Lucia- Pesaro), FrancoAngeli, Milano, 1996, 197-229 στις σελ. 197-203.

Δίκαιο του Περιβάλλοντος τοποθετείται στο πεδίο της βιώσιμης ανάπτυξης. Οι Αρχές της Διακήρυξης του Ρίο θέτουν για πρώτη φορά τον πυρήνα της χρηστής διακυβέρνησης για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος που επιχειρείται με σκοπό την επίτευξη ολοκλήρωσης (integration) και την ανάδειξη της αλληλεξάρτησης κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών και θεσμικών θεμάτων. Παράλληλα η AGENDA 21 αρθρώνει το συνολικό Σχέδιο Δράσης για μία παγκόσμια ορθόνομη σύμπραξη (global equitable partnership) για προστασία του περιβάλλοντος και βιώσιμη ανάπτυξη, όπου καλύπτεται μία μεγάλη ποικιλία πολυσύνθετων θεμάτων και δίδεται προτεραιότητα στην ειδική κατάσταση των αναπτυσσόμενων κρατών. Η προσπάθεια νομικής άρθρωσης της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από τα υπάρχοντα συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστάτα προκαλεί κύμα εκτεταμένων και ουσιαστικών αναθεωρήσεων σε όλα τα περιφερειακά περιβαλλοντικά καθεστάτα, ενώ δημιουργεί νέα παγκόσμια και περιφερειακά καθεστάτα που διατρέχονται από τις εφαρμογές της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης. Έτσι:

— Οι αρχές που προσδιορίζουν τον πυρήνα της χρηστής και ορθόνομης διακυβέρνησης για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος, ενσωματώνονται στα συμβατικά καθεστάτα προστασίας του περιβάλλοντος. Αποτελεί αξιοπρόσεκτο και χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου αυτής η ιδιάζουσα πολυμορφία της ενσωμάτωσης των αρχών αυτών που αναδύεται ως καρπός της διαδικασίας διαπραγμάτευσης για την αναθεώρηση των υπάρχοντων ή τη σύσταση νέων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων. Στο πλαίσιο των καθεστώτων αυτών, η αρχή της προφύλαξης, η αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει, η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης, η αρχή της εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η αρχή της ολοκληρωμένης διαχείρισης ή η αρχή της χρήσης των καλύτερων διαθέσιμων τεχνικών και των καλύτερων περιβαλλοντικών πρακτικών, ενσωματώνονται απευθείας και σε ποικίλλοντα βαθμό από τη Διακήρυξη του Ρίο και την AGENDA 21 στις γενικές καθεστωτικές υποχρεώσεις των Μερών, μετατρέπόμενες έτσι σε εμπιστευματικά καθεστωτικά καθήκοντα με βάση τα οποία θα ασκείται ειδικά, εξειδικευτικά (θα προάγεται, θα επεκτείνεται, θα ερμηνεύεται ή θα εφαρμόζεται) και με τρόπο ορθόνομο η καθεστωτική προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων ως ακέραιο μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας.¹⁴ Σε πολλές δε περιπτώσεις, η ενσωμάτωση των αρχών αυτών διατυπώνεται στα Προοίμια των συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων ως αναφορική διασύνδεση,¹⁵ ενώ ιδιαίτερη σημασία αποκτά η εξειδικευτική τους διατύπωση είτε με τη μορφή παραρτημάτων που προσδιορίζουν τα κριτήρια ή τα ειδικότερα στοιχεία του προσδιορισμού τους¹⁶ είτε με τη μορφή αυτόνομων ειδικών συμβατικών καθεστώτων.¹⁷ Ταυτόχρονα, η συναγόμενη ενσωμάτωση βρίσκεται, χωρίς αμφιβολία, στο κέντρο της εξελικτικής πορείας της ορθόνομης διακυβέρνησης των συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της συναγόμενης ενσωμάτωσης της σημαντικής αρχής της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης που αρθρώνεται υπέρ των αναπτυσσόμενων χωρών είτε ως καθεστωτική διαφοροποίηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων¹⁸ είτε ως καθεστωτική διαφοροποίηση του χρονοδιαγράμματος εφαρμογής διατάξεων του συμβατικού καθεστώτος.¹⁹ Επίσης, εξειδικεύεται και ως συνδρομή στην εφαρμογή συμβατικών

¹⁴ Βλ. π.χ. Άρθρο 4 της Σύμβασης της Βαρκελώνης για τη Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος και της Παράκτιας Περιοχής της Μεσογείου, 1976 όπως αναθεωρήθηκε το 1995, Άρθρο 3 της Σύμβασης- Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, Άρθρο 2(5) της Σύμβασης του Ελσίνκι για την Προστασία και Χρήση των Διασυννοριακών Ποτάμιων Ρευμάτων και των Διεθνών Λιμνών, 1992.

¹⁵ Π.χ. Προοίμιο της Σύμβασης της Στοκχόλμης Σχετικά με τους Ανθεκτικούς Οργανικούς Ρυπαντές, 2001.

¹⁶ Π.χ. Σύμβαση του Ελσίνκι για την Προστασία και Χρήση των Διασυννοριακών Ποτάμιων Ρευμάτων και των Διεθνών Λιμνών, 1992, Παραρτήματα I & II σχετικά με την αρχή της χρήσης των καλύτερων διαθέσιμων τεχνικών και των καλύτερων περιβαλλοντικών πρακτικών.

¹⁷ Βλ. infra Σημ. 18.

¹⁸ Π.χ. η Σύμβαση -Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, Άρθρο 4 και Παραρτήματα I & II και η Σύμβαση για την Ερημοποίηση, 1994, (Convention to Combat Desertification in Those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, 1994, 33 ILM (1994), σελ. 1328), Άρθρα 4-7, 20(2).

¹⁹ Π.χ. Το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ Σχετικά με Ουσίες που Μειώνουν την Οζονόσφαιρα, 1987 όπως τροποποιήθηκε το 1991 και το 1993, Άρθρο 5(1), ή η Σύμβαση -Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, Άρθρο 12(5).

περιβαλλοντικών καθεστώτων με την οικοδόμηση ικανότητας, αλλά και τη χορήγηση «νέων και επιπρόσθετων χρηματοδοτικών πόρων» προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι επαυξητικές δαπάνες που αναλαμβάνουν οι αναπτυσσόμενες χώρες κατά την εφαρμογή ορισμένων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων.²⁰

— Θεσμοποιείται η εμπλοκή νέων διεθνών δρώντων, συμπεριλαμβανομένων ΜΚΟ, στα περιφερειακά και παγκόσμια περιβαλλοντικά καθεστάτα, ενώ σε μερικές περιπτώσεις η θεσμοποίηση αυτή προσλαμβάνει ακόμα και τη μορφή συμβουλευτικών καθεστωτικών οργάνων, όπου κράτη και ΜΚΟ συμμετέχουν ως ίσα μέλη.²¹ Οι ΜΚΟ ιδιαίτερα περιβάλλονται όλο και σπουδαιότερο ρόλο στη διαπραγμάτευση, εφαρμογή, παρακολούθηση και εκτέλεση των διεθνών συμβατικών καθεστώτων. Ταυτόχρονα, θεσμοποιείται γενικά και πλαισιακά, χωρίς τις απαραίτητες εξειδικευτικές εφαρμογές πλην εξαιρέσεων²², η διεθνοποίηση της εμπλοκής των πολιτών σε παγκόσμια και περιφερειακά περιβαλλοντικά καθεστάτα, με τη μορφή πρόσβασης στην πληροφόρηση και συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αλλά και του ιδιωτικού τομέα. Εξαιρετικής σημασίας είναι εδώ η υπογραφή στο πλαίσιο της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη της περιφερειακής Σύμβασης του Άαρχους για την Πρόσβαση στην Πληροφόρηση, τη Συμμετοχή του Κοινού στη Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη σε Θέματα Περιβάλλοντος, 1999²³ Μέσα από την οικοδόμηση ειδικού συμβατικού καθεστώτος η Σύμβαση αυτή αποτελεί την πλέον πλήρη εξειδικευτική εφαρμογή της Αρχής 10 της Διακήρυξης του Ρίο, θέτοντας τους όρους άσκησης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης στο ευρύτερο πλαίσιο της σχέσης κυβέρνησης-πολιτών και με τον τρόπο αυτό διασυνδέοντας την προστασία του περιβάλλοντος με την κυβερνητική λογοδοτική ευθύνη, διαφάνεια και ανταποκριτικότητα.

— Δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στις διασυνδέσεις συσχετικών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων παγκόσμιου και περιφερειακού χαρακτήρα προκειμένου να διασφαλισθεί η αναγκαία συνοχή και ο ενεργός συντονισμός των επάλληλων καθεστωτικών τους δράσεων. Έτσι ενισχύεται η ήδη υπάρχουσα διαδικασία της συναινετικής υποδειγματοποίησης των περιβαλλοντικών όρων, προτύπων και διαδικασιών με αποτέλεσμα τη συστηματοποίηση της αυτούσιας ή τροποποιημένης δια-καθεστωτικής μεταφοράς τους, είτε από παγκόσμιο σε περιφερειακό είτε από περιφερειακό σε περιφερειακό συσχετικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, όμως, επιχειρείται και ο προσδιορισμός του τρόπου διακυβέρνησης της δια-καθεστωτικής αυτής μεταφοράς από παγκόσμιο σε περιφερειακό επίπεδο, αφού η «περιφερειοποίηση» παγκόσμιων περιβαλλοντικών καθεστώτων άλλοτε οικοδομείται ως καινοτόμος συνολική δια-καθεστωτική εξέλιξη με τη δημιουργία ισχυρότερων συσχετικών περιφερειακών καθεστώτων,²⁴ και άλλοτε συμφωνείται ως σύστημα δια-καθεστωτικού συντονισμού της ισχύος και συνέργειας περιφερειακού με παγκόσμια περιβαλλοντικά καθεστάτα.²⁵

²⁰ Π. χ. η Σύμβαση-Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, Άρθρο 4(3), η Σύμβαση του ΟΗΕ για τη Βιοποικιλότητα, 1992, Άρθρο 20(2) ή η Σύμβαση για την Ερημοποίηση, 1994, Άρθρο 20(2)(β).

²¹ Όπως στη Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Mediterranean Commission on Sustainable Development) στο πλαίσιο του Μεσογειακού Σχεδίου Δράσης οι συστάσεις της οποίας «λαμβάνονται πλήρως υπόψη» από τα Συμβαλλόμενα Μέρη της Σύμβασης της Βαρκελώνης, Άρθρο 4(2).

²² Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents, 1992, 31 ILM (1992), σελ.1330, όπου στο Παράρτημα VIII προσδιορίζονται τα στοιχεία της πληροφόρησης του κοινού που προβλέπεται στο Άρθρο 9(1).

²³ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 1999, 38 ILM (1999), σελ. 517.

²⁴ Όπως π.χ. στην περίπτωση της παγκόσμιας Σύμβασης της Βασιλείας για τον Έλεγχο των Διασυνοριακών Μετακινήσεων Επικίνδυνων Αποβλήτων και της Διάθεσης τους, 1989, και του καινοτόμου Πρωτοκόλλου της Σμύρνης για την Πρόληψη της Ρύπανσης της Μεσογείου Θαλάσσης από τις Διασυνοριακές Μετακινήσεις Επικίνδυνων Αποβλήτων και τη Διάθεση τους, 1996, βλ. SCOVAZZI, T., The Transboundary Movement of Hazardous Waste in the Mediterranean Regional Context, 19 UCLA JOURNAL OF ENVIRONMENTAL LAW AND POLICY (2000-2001), σελ. 231-245.

²⁵ Όπως στην περίπτωση της προβλεπόμενης ενσωμάτωσης της εφαρμογής του συστήματος των τεχνικών περιβαλλοντικών συμφωνιών του IMO στο πλαίσιο του νέου Πρωτοκόλλου της Μάλτας Σχετικά με τη Συνεργασία για την Πρόληψη της Ρύπανσης και, στην Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης, την Καταπολέμηση της Ρύπανσης της Μεσογείου Θαλάσσης, 2002, βλ. RAFTOPOULOS, E., "Relational Governance" for Marine Pollution Incidents in the Mediterranean: Transformations, Developments and Prospects, 16 IJMCL (2001), σελ. 41-76.

— Εντοπίζονται οι διεθνείς διαστάσεις των εθνικών νομικών και ρυθμιστικών πλαισίων μέσω των οποίων εφαρμόζονται τα περιφερειακά και παγκόσμια περιβαλλοντικά καθεστώτα. Αυτές αναφέρονται στη διάδοση πληροφόρησης σχετικά με κάθε αποτελεσματική και καινοτόμο νομοθεσία συμμόρφωσης, υποστήριξη του αιτούντος κράτους για εκσυγχρονισμό —ή και δημιουργία— νομικού πλαισίου και ανάπτυξη νομοθεσίας συμμόρφωσης και μηχανισμών συμμόρφωσης. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά την περίοδο αυτή η τάση για διεθνοποίηση του καθεστώτος της αστικής ευθύνης για ζημιά στο περιβάλλον σε δύο επίπεδα. Πρώτον, σε επίπεδο συνολικής και ολοκληρωμένης προσέγγισης με την υπογραφή της *Σύμβασης του Λουγκάνο σχετικά με την Αστική Ευθύνη για Ζημιά στο Περιβάλλον από Επικίνδυνες Δραστηριότητες, 1993*, που σηματοδοτεί την υπέρβαση της κυρίαρχης τομεακής προσέγγισης που εκφράζεται κυρίως μέσα από συνθήκες που αναφέρονται στα πεδία της πυρηνικής ενέργειας και των μεταφορών.²⁶ Δεύτερον, σε επίπεδο προσπάθειας περαιτέρω ενεργοποίησης των σχετικών πλαισιακών προβλέψεων περί δυνητικής εφαρμογής της αστικής ευθύνης και αποζημίωσης, που εμφανίζονται σταθερά σε αριθμό συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων. Στο επίπεδο αυτό, η προσέγγιση είναι χαρακτηριστικά σχεσιακή και καθεστωτική, με έντονα πολιτικά και θεσμικά χαρακτηριστικά, αφού απαιτείται η κριτική υπέρβαση της παραδοσιακής ατομικιστικής προσέγγισης της αστικής ευθύνης —που ταξινομεί τη ζημιά σύμφωνα με το ποιός μπορεί να απαιτήσει επανόρθωση της ζημιάς— και της μεθοδολογικής ένταξης σ' αυτή της ευθύνης για ζημιά στο περιβάλλον. Αντίθετα, απαιτείται η διάπλαση μίας εμπιστευματικής σύλληψης της ευθύνης για περιβαλλοντική ζημιά, που θα περιλαμβάνει —πέρα από τη ζημιά σε πρόσωπα και ιδιοκτησία— και τη ζημιά του περιβάλλοντος *per se* —συμπεριλαμβανομένου και του περιβάλλοντος των «κοινών χώρων» (common spaces)— και θα απαιτεί αποκατάσταση (reinstatement) ή και αποζημίωση για μείωση της αξίας των φυσικών πόρων αλλά και την αποζημίωση για δαπάνες λήψης προληπτικών μέτρων ή και οικονομικών απωλειών που δεν συνδέονται με ζημιά σε πρόσωπο ή ιδιοκτησία (pure economic losses), που θα είναι διεπιστημονική —απαιτώντας από νομικούς, οικονομολόγους και επιστήμονες να αναπτύξουν μεθόδους υπολογισμού της περιβαλλοντικής ζημιάς— και θα ασκείται ως δημόσιο δικαίωμα από δημόσιους φορείς, περιβαλλοντικές ενώσεις και άτομα προς όφελος των παρούσων και μελλοντικών γενεών με τρόπο ορθόνομο. Ταυτόχρονα, απαιτείται η ομοιομορφία και η συνοχή στην αντιμετώπιση διασυνοριακών περιβαλλοντικών ζημιών, αλλά και η διασφάλιση της συνολικής συνοχής με το αντικείμενο και τους σκοπούς του σχετικού συμβατικού περιβαλλοντικού καθεστώτος στο οποίο αυτή εντάσσεται (ενδοκαθεστωτική συνοχή) καθώς επίσης και η ανάγκη πρόβλεψης διακαθεστωτικού συντονισμού και εναρμόνισης με τις υπάρχουσες τομεακές συνθήκες που διεθνοποιούν την αστική ευθύνη. Η έμφαση επομένως βρίσκεται στη βελτίωση της συνολικής εμπιστευματικής εφαρμογής (trust implementation) των σχετικών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων και στην πρόσφορη αντιμετώπιση της ελλειμματικής τους διάστασης σχετικά με την περιβαλλοντική ζημιά, όπου τελικά υπηρετείται αποτελεσματικότερα ο δημόσιος χαρακτήρας της καθεστωτικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.²⁷

— Αναγνωρίζεται θεσμικά για πρώτη φορά η εκτελεστική εξίσωση διεθνών καθεστωτικών συμβατικών κειμένων (Συμβάσεων, Πρωτοκόλλων) και συλλογικών καθεστωτικών πράξεων (Αποφάσεων, Συμβάσεων). Τόσο η διαφάνεια της εκτέλεσης μέσω της υποχρέωσης υποβολής εκθέσεων των Συμβαλλόμενων Μερών όσο και η αξιολόγηση και διασφάλιση της συμμόρφωσης

²⁶ RAFTOPOULOS, E., Constructing the Elements for a Mediterranean Liability Regime: A Theoretical and Normative Quest, στο RAFTOPOULOS E., Studies on the implementation of the Barcelona convention: the development of an international trust regime, Ant. N. Sakkoulas Publishers 1997, σελ. 124 επ.

²⁷ Εξού και τα πολλαπλά προβλήματα στη διαμόρφωση καθεστώτων περιβαλλοντικής ευθύνης στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου της Μαδρίτης για την Περιβαλλοντική Προστασία στη Συνθήκη της Ανταρκτικής, 1991, και τις επί δωδεκαετία συζητήσεις ενεργοποίησης του σχετικού Άρθρου 16, αλλά και στο πλαίσιο της Σύμβασης της Βαρκελώνης για την ενεργοποίηση του επίσης σχετικού Άρθρου 16 όπου η νομική-τεχνική συζήτηση επί του θέματος ξεκίνησε από το 1997. Ενδιαφέρουσα εξέλιξη αποτελεί η υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Βασιλείας Σχετικά με Ευθύνη και Αποζημίωση για Ζημιά Προερχόμενη από Διασυνοριακές Μετακινήσεις Επικίνδυνων Αποβλήτων και τη Διάθεσή τους, 1999.

μέσα από τα καθεστωτικά όργανα αναφέρεται όχι μόνο σε Συμβάσεις και Πρωτόκολλα αλλά και σε Αποφάσεις και Συστάσεις ή και σε άλλες συλλογικές Πράξεις.²⁸ Ταυτόχρονα επιχειρείται, αλλά σε μικρή σχετικά έκταση, και η εναρμόνιση των εθνικών συστημάτων υποβολής εκθέσεων ώστε να διευκολυνθεί η εφαρμογή της συνολικής εκτέλεσης και να ενισχυθεί η οικοδόμηση κοινού συμφέροντος. Σε γενικότερο επίπεδο, οι κυβερνήσεις αποδίδουν πλέον ιδιαίτερη προσοχή στον κατευθυντήριο και δημιουργικό ρόλο των «ενδιάμεσων» νομικής σημασίας διεθνών συλλογικών πράξεων, είτε εντός (με τη μορφή Αποφάσεων, Συστάσεων, Κατευθυντήριων Γραμμών) είτε εκτός (με τη μορφή Διακηρύξεων, Κατευθυντήριων Γραμμών) συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων, λόγω της τάσης ταχείας «εσωτερικοποίησης» τους και της ανάδειξής τους σε όρους διακυβέρνησης συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη συνειδητοποίηση της διαπραγματευτικής αλληλουχίας στη διακυβέρνηση των περιβαλλοντικών καθεστώτων και την ανάδυση της πολυεπίπεδης περιβαλλοντικής διπλωματίας. Οι κυβερνήσεις (και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ) προβάλλουν πλέον καθαρά θέσεις που εκφράζουν τη θέληση ελέγχου αυτής της, διαδικασίας.²⁹

— Αποτυπώνεται η διευρυνόμενη τάση της παράπλευρης ενασχόλησης των διεθνών θεσμών και μηχανισμών διευθέτησης των διαφορών με θέματα σχετικά με το περιβάλλον. Το Διεθνές Δικαστήριο στη γνωμοδοτική του απόφαση *Legality of the Threat of Nuclear, Weapons*, 1996, διακηρύσσει τη σημασία του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου,³⁰ ενώ στην απόφασή του "*Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project*" (Hungary/Slovakia), 1997, προχωρεί δημιουργικά αποδεχόμενο την αρχή της «οικολογικής αναγκαιότητας» σχετικά με τον αποκλεισμό της ευθύνης του κράτους, την ανάδειξη της φροντίδας του φυσικού περιβάλλοντος ως «ουσιαστικού συμφέροντος» του κράτους, και τη διασύνδεση της εφαρμογής της Συνθήκης με τις αναδυόμενες νέες κανονιστικές ρυθμίσεις του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου αφού η Συνθήκη δεν είναι στατική και οι διατάξεις της έχουν εξελισσόμενο χαρακτήρα.³¹ Το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας στις εντολές για προληπτικά μέτρα στις υποθέσεις *Southern Bluefin Tuna (New Zealand v. Japan, Australia v. Japan)*,³² εφαρμόζει την αρχή της περιβαλλοντικής προφύλαξης, ενώ στην πρόσφατη εντολή του στην υπόθεση *Mox Plant* προσδιορίζει, ως προληπτικό μέτρο, το καθήκον συνεργασίας που διακηρύσσεται ότι αποτελεί θεμελιώδη αρχή του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου στο καθεστώς πρόληψης της ρύπανσης του θαλάσσιου περιβάλλοντος, ιδιαίτερα όταν τα συμφέροντα γειτονικών κρατών βρίσκονται σε κίνδυνο.³³ Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι επίσης η πρόσφατη υιοθέτηση των Προαιρετικών Κανόνων για Διαιτησία Διαφορών που Σχετίζονται με Φυσικούς Πόρους και/ή το Περιβάλλον, 2001,³⁴ στο πλαίσιο του Μονίμου Διαιτητικού Δικαστηρίου, που στηρίζονται ευρύτατα στους Κανόνες Διαιτησίας της UNCITRAL και που έρχονται να καλύψουν την κύρια έλλειψη στην επίλυση των περιβαλλοντικών διαφορών, δηλαδή την ανυπαρξία ενιαίου forum στο οποίο θα μπορούν να προσφεύγουν Κράτη, Διακυβερνητικοί Οργανισμοί, Μη-Κυβερνητικοί Οργανισμοί, Πολυεθνικές Εταιρείες και Ιδιωτικά Μέρη, εφόσον συμφωνούν για τη συναινετική επίλυση διαφορών που αναφέρονται στην περιβαλλοντική προστασία ή στη διατήρηση των φυσικών πόρων.

²⁸ Βλ. π.χ. Άρθρα 22 και 23 της Σύμβασης των Παρισίων για την Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος του Βόρειο-Ανατολικού Ατλαντικού, 1992, και Άρθρα 26 και 27 της Σύμβασης της Βαρκελώνης για την Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος και των Παράκτιων Περιοχών της Μεσογείου, 1976 όπως τροποποιήθηκε το 1995.

²⁹ Βλ. SAND, P., H., *International Environmental Law After Rio*, 4 EJIL (1993), σελ. 377- 389, στη σελ. 382.

³⁰ ICJ : *Advisory Opinion on the Legality of the Threat of Nuclear Weapons*, [1996] ICJ Reports, παρ. 29, 33.

³¹ Βλ. supra Σημ 1. παρ. 53 επ., 112. Είναι το γεγονός, πάντως, ότι αν και ένας αριθμός συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων προβλέπουν ειδικά τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Δικαστηρίου, και παρά την ίδρυση περιβαλλοντικού τμήματος, το 1993, στο Διεθνές Δικαστήριο με επτά από τους δεκαπέντε δικαστές του ώστε να οικοδομηθεί σώμα εξειδικευμένο στο περιβάλλον, τα κράτη απέχουν από το να υποβάλουν τις σχετικές διαφορές τους στο περιβαλλοντικό τμήμα του Διεθνούς Δικαστηρίου.

³² ITLOS: *Southern Bluefin Tuna Cases*, 1999, Order, 38 ILM (1999), σελ. 1624, 1634.

³³ ITLOS: *The Mox Plant Case*, 2001, Order, 41 ILM (2002), σελ. 405, 415-416.

³⁴ PERMANENT COURT OF ARBITRATION (PCA): *Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment*, 2001, 40 ILM (2001), σελ. 201.

— Προκειμένου, τέλος, να αντιμετωπισθεί επαρκώς η προβληματική της σχέσης «περιβάλλον-ανάπτυξη» και να βελτιωθεί η περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε παγκόσμιο επίπεδο, προωθείται ένας μετριοπαθής θεσμικός εμπλουτισμός που πραγματοποιείται με τη δημιουργία δύο κυρίως θεσμικών σχημάτων, την Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Commission for Sustainable Development – CSD), στο πλαίσιο του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου του ΟΗΕ (ECOSO0, και το αναδομημένο Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον (Global Environment Facility – GEF). Η συμβολή της Επιτροπής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη κατά την περίοδο αυτή υπήρξε περιορισμένη. Επιφορτισμένη με την εκτέλεση ελέγχων της απόδοσης κρατών και διεθνών οργανισμών αναφορικά με την εφαρμογή της AGENDA 21 και των άλλων οργάνων που υιοθετήθηκαν από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο και με τη σχετική ανάπτυξη συστάσεων, την προαγωγή διαλόγου και την οικοδόμηση συμπράξεων παγκόσμιας περιβαλλοντικής διαχείρισης, η Επιτροπή επέτυχε μερικώς στο έργο της, κυρίως λόγω του τεράστιου καταλόγου των προς συζήτηση θεμάτων της, του χαμηλού της status στην ιεραρχία του ΟΗΕ και της τάσης της να επαναλαμβάνει σε γενικό επίπεδο τη συζήτηση θεμάτων που είχε διεξαχθεί σε άλλα εξειδικευμένα fora.

Αξιοπρόσεκκτη, από την άλλη πλευρά, είναι η διαδικασία επίδρασης του Παγκόσμιου Ταμείου για το Περιβάλλον στην ανάπτυξη του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος. Έχοντας αναδυθεί³⁵ ως το κύριο σώμα που στο πλαίσιο του συστήματος του ΟΗΕ εκφράζει την εμπιστευματική θεσμοποίηση της οικονομικής διακυβέρνησης της βιώσιμης ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο, το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον, «τροφοδοτούμενο» περιοδικά³⁶, οργανώνει στρατηγικά τις χρηματοδοτικές του δραστηριότητες του αρχικά σε τέσσερις, και προοδευτικά σε έξι, καθοριστικής σημασίας εστιακές περιοχές (focal areas) (βιοποικιλότητα, κλιματική αλλαγή, διεθνή ύδατα, εκκένωση όζοντος, και επεκτάθηκε στην υποβάθμιση του εδάφους και στους ανθεκτικούς οργανικούς ρυπαντές — persistent organic pollutants). Παράλληλα αποτελεί τον χρηματοδοτικό μηχανισμό της Σύμβασης - Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, και της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη Βιοποικιλότητα, 1992, ενώ λειτουργεί ως προσωρινός χρηματοδοτικός μηχανισμός για τη Σύμβαση της Στοκχόλμης Σχετικά με τους Ανθεκτικούς Οργανικούς Ρυπαντές, 2001, εν αναμονή της θέσης της σε ισχύ. Παρά το πρόβλημα της υπέρμετρης γραφειοκρατίας που αντιμετωπίζει και την κριτική σχετικά με την αποτελεσματικότητα των χρηματοδοτικών του προϋποθέσεων, το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον εμφανίζει ειδικό ενδιαφέρον, διότι σχηματοποιεί την οικονομική διακυβέρνηση της βιώσιμης ανάπτυξης ως ανεπισσώμενη πλουραλιστική σύμπραξη (partnership). Έτσι τη θεσμική οργάνωση των συμμετεχόντων Κρατών επικουρεί η σύμπραξη των τριών Φορέων Εφαρμογής (Implementing Agencies) που συνθέτουν η Παγκόσμια Τράπεζα, το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα του ΟΗΕ (UNEP) και το Πρόγραμμα Ανάπτυξης του ΟΗΕ (UNDP), ενώ Εμπιστευματοδόχος του Ταμείου ορίζεται η Παγκόσμια Τράπεζα³⁷. Ταυτόχρονα οικοδομείται ένα πολυεπίπεδο πλέγμα ειδικών εκτελεστικών συμπράξεων με Περιφερειακές Αναπτυξιακές Τράπεζες (Asian Development Bank, African Development Bank, EBRD και Inter-American Development Bank), με Μη-Κυβερνητικούς Οργανισμούς και με Ιδιωτικό Τομέα.

³⁵ Το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον (Global Environment Facility - GEF) συστήθηκε κατ' αρχάς ως πιλοτικό πρόγραμμα τον Απρίλιο του 1991 (βλ. Establishment of the Global Environment Facility, 30 ILM(1991), σελ. 1739 επ.) και αναδομήθηκε τον Μάρτιο του 1994 (βλ. Instrument for the Establishment of the Restructured Global Environment Facility, 33 ILM(1994), σελ. 1273 επ.) με την αποδοχή του από 73 Κράτη. Σήμερα συμμετέχουν 174 Κράτη.

³⁶ Το Παγκόσμιο Ταμείο για το Περιβάλλον, μέσα από τη διαδικασία που ονομάζεται «τροφοδότηση» (replenishment) διασφαλίζει τους πόρους τους από Κράτη-δότες που συνέρχονται κάθε τέσσερα χρόνια σε επίσημες Συνόδους Τροφοδότησης. Στην Πρώτη Σύνοδο Τροφοδότησης (1994), 32 Κράτη-δότες δεσμεύθηκαν για ποσό 2 δις δολλαρίων, στη Δεύτερη Σύνοδο Τροφοδότησης (1998), 36 Κράτη-δότες δεσμεύθηκαν για ποσό 2.75 δις δολλαρίων, και στην Τρίτη Σύνοδο Τροφοδότησης (2002), 32 Κράτη-δότες δεσμεύθηκαν για ποσό 3 δις δολλαρίων.

³⁷ Βλ. Instrument for the Establishment of the Restructured Global Environment Facility, 1994, Annex B.

IV. Ο Τρίτος Κύκλος: από το Γιοχάνεσμπουργκ στο Μέλλον

Η Παγκόσμια Συνάντηση Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του . Γιοχάνεσμπουργκ (2002) εγκαινιάζει την τρίτη φάση ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος. Η έμφαση τώρα δίδεται στην επεξεργασία της διακυβέρνησης στην προστασία του περιβάλλοντος με σκοπό την αποτελεσματική προγραμματική εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα με τρόπο κοινωνικά ορθόνομο. Η χρηστή διακυβέρνηση θα πρέπει να εφαρμόζεται σε όλα τα επίπεδα, τοπικό, εθνικό και διεθνές στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης θεσμικής διεύρυνσης. Προάγεται η ενίσχυση και η καθεστωτική ενδυνάμωση των δύο προηγούμενων φάσεων του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος, ενώ δημιουργείται η τάση για επέκταση της εφαρμογής του.

Η εφαρμογή (implementation) των συμβατικών καθεστώτων και η άσκηση της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης αναζητείται συμπληρωματικά στη θεσμοποίηση εθελοντικών μορφών πολυμερών συμπράξεων (partnerships) που υποδηλώνουν πλέον καθαρά ότι το ζητούμενο είναι η επίτευξη δημιουργικής και συνεργασιακής συμμόρφωσης σε όλα τα επίπεδα και με όλους τους σχετικούς δρώντες, μεταβαίνοντας από το στάδιο της πολύμορφης ενσωμάτωσης στο στάδιο πληθυντικής εφαρμογής των αρχών για την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Και το βήμα αυτό είναι πλέον φυσική συνέπεια της ήδη εξελικτικής θεσμοποίησης της διαδικασίας της δημιουργικής και συνεργασιακής συμμόρφωσης στο πλαίσιο συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων.³⁸ Όπως χαρακτηριστικά προβλέπεται στο Σχέδιο Εφαρμογής (Plan of Implementation) της Συνάντησης Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ, τα περιφερειακά συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστώτα, προκειμένου να ενισχύσουν τη ρυθμιστική τους πορεία στη βιώσιμη ανάπτυξη, θα πρέπει να «συνεχίζουν να προάγουν την πολύ-συμμετοχή (multi-stakeholder participation) και να ενθαρρύνουν συμπράξεις (partnerships) για την υποστήριξη της εφαρμογής της AGENDA 21 σε περιφερειακό και υποπεριφερειακό επίπεδο», αλλά και να διευκολύνουν και να ενισχύουν «την ανταλλαγή εμπειρίας σχετικά με συμπράξεις (partnerships) που αναφέρονται στην εφαρμογή της AGENDA 21».³⁹ Έτσι η στροφή είναι πλέον καθαρά από την πολυκεντρική καθεστωτική επέκταση στην πληθυντική καθεστωτική εμβάθυνση. Από την εγκαθίδρυση Εκτελεστικών Πρωτοκόλλων στην ανάδειξη εθελοντικών μορφών εκτελεστικών συμπράξεων πολυμερούς διακυβέρνησης όλων των σχετικών δρώντων και στην ταυτόχρονη αναζήτηση διακυβέρνησης των διασυνδέσεων, θεματικών και θεσμικών, τόσο ενδο-καθεστωτικών όσο και δια-καθεστωτικών. Και το θέμα που τίθεται εδώ είναι ακριβώς ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας αυτών των πολυμερών εκτελεστικών συμπράξεων διακυβέρνησης για την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Η εφαρμογή των συμβατικών καθεστώτων και η άσκηση της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης στρέφεται επίσης με ιδιαίτερη έμφαση στην οικοδόμηση ενός ολοκληρωμένου δια-καθεστωτικού συντονισμού για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου του καθεστωτικού κατακερματισμού (fragmentation), που αποτυπώνεται με την εμφάνιση οριζόντιας (μη-ιεραρχικής) συσσώρευσης πολύπλοκων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων ήδη από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος. Πρέπει εδώ να παρατηρηθεί ότι αυτό καθεαυτό το φαινόμενο της συσσώρευσης διεθνών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων, σε παγκόσμιο και σε περιφερειακό επίπεδο, όπως και η διαφαινόμενη τάση συνέχισης του φαινομένου αυτού, δεν έχει αρνητικό χαρακτήρα, αφού συνδέεται πρωταρχικά με αυτή την πολυκεντρική ανάπτυξη του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος και τη φύση της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Αντικατοπτρίζει τη διαδικασιακή προσέγγιση της εσωτερικής διακυβέρνησης κάθε συμβατικού περιβαλλοντικού καθεστώτος που, ανταποκρινόμενη στα αιτήματα της μετάβασης στον επόμενο κύκλο ανάπτυξης του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος,

³⁸ Βλ. π.χ. 1996 Protocol to the London Dumping Convention, 1972, XXXVI ILM-1(1997), Άρθρο 11(2), Σύμβαση της Βαρκελώνης, Άρθρο 27, UN Framework Convention on Climate Change, 1992, COP Decision, 10/CP.4, UN Doc. FCCC/CP/1998/16/Add.1, Annex, paras.3, 6 & 12.

³⁹ WORLD SUMMIT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT, Plan of Implementation, sec. 143 (d)&(b), διαθέσιμο στο http://www.johannesburgsummit.org/html/documents/summit_docs/plan_finall009.doc.

δεν τείνει μόνο να «εμβαθύνει» τα υπάρχοντα συμβατικά καθεστώτα μέσα από εκτεταμένες αναθεωρήσεις για πιο ολοκληρωμένη θεματική διαχείριση, αλλά και να τα «επεκτείνει» σε νέα πεδία με το σχεδιασμό και σύσταση νέων εκτελεστικών Πρωτοκόλλων για πιο ολοκληρωμένη καθεστωτική διαχείριση.⁴⁰ Αντικατοπτρίζει ακόμη την αναπαραγωγική δυνατότητα της συμβατικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης σε περιφερειακό επίπεδο, που είτε κάτω από την προγραμματική λειτουργία και την καταλυτική δράση της UNEP είτε μέσω της γενικότερης «υποδειγματικής» της επίδρασης⁴¹, μεταφέρεται και σε άλλες περιφέρειες. Αντικατοπτρίζει, επίσης, την ανάγκη ταχείας καθεστωτικής αντιμετώπισης περιβαλλοντικών προβλημάτων που αναφέρονται *primaе impressionist*⁴² αλλά και την αναγνώριση της σημασίας του πεδιακού παράγοντα (context) στην περαιτέρω «συμβατικοποίηση» της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης με τη διατύπωση όρων πολυκεντρικής εφαρμογής⁴³

Από την άλλη πλευρά, τα αρνητικά χαρακτηριστικά του φαινομένου της συσσώρευσης θέτουν σε πραγματική δοκιμασία την αποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Η ύπαρξη πολλαπλών χωριστών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων (χωριστές θεσμικές οργανώσεις – γραμματείες, επιστημονικά συμβούλια– χωριστοί χρηματοδοτικοί μηχανισμοί, χωριστά προγράμματα παρακολούθησης και τεχνικής συνδρομής) συνδυαζόμενη με ελλείμματα εξαιτίας της ασκούμενης διακριτής διαχείρισης της ουσίας των θεμάτων (προβλήματα από πιθανές αλληλεπικαλύψεις ή ασυμβατότητα μεταξύ καθεστωτικών όρων, ύπαρξη σημαντικών κενών ως προς τα πεδία κάλυψης ή διπλασιασμοί ρόλων και στρατηγικών δράσεων αλλά και προβλήματα διασταύρωσης μεταξύ καθεστωτικών όρων διαφορετικών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων) και με το υπέρμετρο βάρος που θέτει στις διοικητικές υποδομές ακόμη και αναπτυγμένων κρατών, δημιουργεί μία αυξανόμενη ελλειμματική συνολική περιβαλλοντική διακυβέρνηση. Οι κατά καιρούς ασθενείς προτάσεις για «συγκεντρωτική» περιβαλλοντική διακυβέρνηση (ανάπτυξη παγκόσμιου περιβαλλοντικού οργανισμού, παγκόσμιας συνθήκης για την προστασία του περιβάλλοντος) είναι και ανεδραφικές και απρόσφορες, αφού κάθε νέος θεσμός απλώς θα αναπαράγει τα υπάρχοντα προβλήματα. Στην πραγματικότητα, η ουσία του προβλήματος βρίσκεται ακριβώς στην προσπάθεια βελτίωσης της υπάρχουσας πολυκεντρικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης με βάση τον αποτελεσματικό

---

⁴⁰ . Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η επέκταση της αρχικής Σύμβασης της Βαρκελώνης για την Προστασία Μεσογείου Θαλάσσης από τη Ρύπανση, 1976, σε δύο μη προβλεπόμενα εκτελεστικά Πρωτόκολλα, το Πρωτόκολλο για τις Ειδικά Προστατευόμενες Περιοχές, 1982, και το Πρωτόκολλο για τα Επικίνδυνα Απόβλητα, 1996, του οποίου η διαπραγμάτευση ξεκίνησε το 1993. Πιο πρόσφατη σχετική εξέλιξη είναι μέσα στο 2002 η έναρξη ανεπίσημων διαβουλεύσεων μεταξύ ειδικών για την πιθανότητα σύστασης νέου εκτελεστικού Πρωτοκόλλου για την Ολοκληρωμένη Διαχείριση των Παράκτιων Περιοχών που δεν προβλέπεται στην αναθεωρημένη Σύμβαση της Βαρκελώνης για την Προστασία του θαλάσσιου Περιβάλλοντος και των Παράκτιων Περιοχών της Μεσογείου, 1976/1995, αλλά εδράζεται σε σύσταση της τελευταίας Τακτικής Συνόδου των Συμβαλλόμενων Μερών (βλ. Twelfth Ordinary Meeting of the Contracting Parties, Monaco, 14-17 November, 2001, Unep(DEC)/MED IG. 13/8, Annex IV, sec. II, C.4, p. 20).

⁴¹ Αφού όλα τα συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστώτα που έχουν τον ίδιο θεματικό παρονομαστή (π.χ. προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος) αποτελούν τμηματικές όψεις πραγματικής διαπραγμάτευσης διεθνούς κοινού συμφέροντος που συνδέεται με ένα γενικό «υπόδειγμα» (σύμβαση προστασίας θαλάσσιου περιβάλλοντος).

⁴² Όπως χαρακτηριστικά συνέβη στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, όπου η ανάδειξη της Σύμβασης- Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, 1992, αν και δεν αποτέλεσε επίσημα μέρος της προπαρασκευαστικής διαδικασίας της Συνδιάσκεψης του Ρίο, επετεύχθη με την ολοκλήρωση της συστατικής διαπραγματευτικής της διαδικασίας μέχρι την ημερομηνία της Συνδιάσκεψης, υιοθετήθηκε από αυτή και με ασυνήθιστη ταχύτητα ετέθη σε ισχύ (21/3/1994) με τη βοήθεια της πολιτικής ώθησης της Συνδιάσκεψης, ενώ ακολούθησε σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα το πολυσυζητημένο Πρωτόκολλο του Κυότο, 1997, που σηματοδοτεί το πρώτο συντονισμένο περιβαλλοντικό καθεστώς για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Μέχρι τώρα το Πρωτόκολλο του Κυότο έχει λάβει 104 επικυρώσεις που αντιστοιχούν στο 43,7% των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα των αναπτυγμένων χωρών (όπως προσδιορίστηκαν το 1997), και αναμένεται να τεθεί σε ισχύ μέσα στο 2003 με την αναμενόμενη επικύρωση της Ρωσίας, που με την προσθήκη του ποσοστού της (17,4%), θα καλύψει πλέον το απαιτούμενο όριο εκπομπών 55%.

⁴³ Τέτοια ρήτρα περιλαμβάνει π.χ. η Σύμβαση της Βασιλείας για τον Έλεγχο των Διασυνοριακών Μετακινήσεων Επικίνδυνων Αποβλήτων και της Διάθεσής τους, 1989, που στο Άρθρο 11 προβλέπει την περαιτέρω σύσταση διμερών πολυμερών και περιφερειακών συμφωνιών με κριτήριο τη συμβατότητα με «την περιβαλλοντικά ορθή διαχείριση των επικίνδυνων ή άλλων αποβλήτων», όπως απαιτείται από τη Σύμβαση.

συντονισμό των συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων και τον συστηματικό προσανατολισμό τους στην εφαρμογή της προσέγγισης της ολοκληρωμένης διαχείρισης (integrated management approach), που αποτελεί την κεντρική διαδικασία για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης. Η τελευταία μάλιστα, μπορεί ουσιαστικά να οικοδομηθεί στην υπάρχουσα πολυκεντρική περιβαλλοντική διακυβέρνηση διασφαλίζοντας ότι οι αποφάσεις στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών συμβατικών καθεστώτων είναι προϊόν ολιστικής προσέγγισης που πραγματεύεται, εξετάζει και αναλύει τις διασυνδέσεις με άλλους τομείς και συμφέροντα.

Στο σημείο αυτό, το Σχέδιο Εφαρμογής (Implementation Plan) του Γιοχάνεσμπουργκ επιχειρεί να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της συσσώρευσης μέσα από τη βελτίωση της άσκησης της πολυκεντρικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης και τη λειτουργική υπέρβαση της διαπραγματευτικής απομόνωσης, δίδοντας ιδιαίτερο βάρος σε πλευρές "που αφορούν τόσο στον συντονισμό και συνεργασία όσο και στην εφαρμογή της ολοκληρωμένης διαχείρισης. Σε επίπεδο συντονισμού και συνεργασίας, το Σχέδιο Εφαρμογής επιδιώκει την επίτευξη μεγαλύτερης κάθετης και οριζόντιας ολοκλήρωσης του δια-καθεστωτικού διαλόγου και της διαδικασίας λήψεως αποφάσεως στη βάση της" πολυκεντρικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.

Έτσι, το Σχέδιο Εφαρμογής προβλέπει ότι η διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης των ωκεανών, θαλασσών και παράκτιων περιοχών απαιτεί συγκεκριμένη δράση αποτελεσματικού συντονισμού και συνεργασίας, σε παγκόσμιο επίπεδο, με τη σύσταση ενός αποτελεσματικού, διαφανούς και τακτικά συνεργώμενου διο-οργανικού συντονιστικού μηχανισμού για θέματα ωκεανών και ακτών που θα λειτουργεί στο πλαίσιο του συστήματος του ΟΗΕ, και σε περιφερειακό επίπεδο, με την ενδυνάμωση της συνεργασίας και του συντονισμού μεταξύ σχετικών περιφερειακών οργανισμών και προγραμμάτων (προγραμμάτων περιφερειακών θαλασσών της UNEP, περιφερειακών οργανισμών διαχείρισης αλιείας και περιφερειακών οργανισμών επιστήμης, υγείας και ανάπτυξης).⁴⁴ Το Σχέδιο Εφαρμογής προσδίδει ιδιαίτερο βάρος στην προαγωγή του αποτελεσματικού συντονισμού μεταξύ των διαφόρων διεθνών και διακυβερνητικών θεσμών και διαδικασιών που ασχολούνται με θέματα ύδατος, τόσο μέσα σ' αυτό στο σύστημα του ΟΗΕ όσο και σε επίπεδο σχέσεων μεταξύ ΟΗΕ και διεθνών οικονομικών οργανισμών.⁴⁵ Διακηρύσσει επίσης ότι η προαγωγή της «αμοιβαίας υποστηρικτικότητας περιβάλλοντος, εμπορίου και ανάπτυξης» με σκοπό την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης συνδέεται με τη συνεργασία των γραμματειών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO), της UNCTAD, του UNDP και της UNEP⁴⁶ ενώ γενικότερα δίδει έμφαση στη βελτίωση του δια-περιφερειακού συντονισμού και συνεργασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη μεταξύ περιφερειακών επιτροπών, Ταμείων του ΟΗΕ και άλλων περιφερειακών και υποπεριφερειακών θεσμών και οργάνων.⁴⁷ Σηματοδοτεί την προσδοκώμενη λειτουργική αναβάθμιση της Επιτροπής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Commission on Sustainable Development — CSD) έτσι ώστε η τελευταία, πέρα από μία απλώς υψηλού επιπέδου επιτροπή στο σύστημα του ΟΗΕ που λειτουργεί ως forum θεώρησης θεμάτων σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη, να αποκτήσει ουσιαστικά και πρακτικά διευρυμένο ρόλο, αναλαμβάνοντας συγκεκριμένες δράσεις που να σκοπεύουν στην επιθεώρηση και παρακολούθηση της προόδου στην εφαρμογή της AGENDA 21 και στην καλλιέργεια της συνοχής τόσο της εφαρμογής όσο και των συμπράξεων εφαρμογής.⁴⁸ Κινούμενο επίσης προς την κατεύθυνση της κεντρικής θεσμικής αναβάθμισης, το Σχέδιο Εφαρμογής αρθρώνει με έμφαση την ανάγκη επέκτασης του ρόλου του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου του ΟΗΕ (ECOSOC) ως προς την επιτήρηση τόσο του συντονισμού ολόκληρου του συστήματος του ΟΗΕ για την προαγωγή της εφαρμογής της βιώσιμης ανάπτυξης όσο και της ισόρροπης ολοκλήρωσης των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών πλευρών των σχετικών πολιτικών και προγραμμάτων του ΟΗΕ που σκοπεύουν στην προαγωγή της βιώσιμης

⁴⁴ Plan of Implementation, supra Σημ. 36, sec. 29 (c) & (f).

⁴⁵ Ibid., sec. 28.

⁴⁶ Ibid., sec. 91 (c). Σχετικά με την «αμοιβαία υποστηρικτικότητα» εμπορίου και περιβάλλοντος βλ. παρακάτω.

⁴⁷ Ibid., sees. 142 & 143.

⁴⁸ Ibid., sees. 127, 128, 129, 130 & 131.

ανάπτυξης.⁴⁹ Παράλληλα, το Σχέδιο Εφαρμογής προσδιορίζει συγκεκριμένα πεδία υποστήριξης της καθεστωτικής εφαρμογής της ολοκληρωμένης διαχείρισης των φυσικών πόρων, στα οποία περιλαμβάνονται οι παράκτιες ζώνες (συμπεριλαμβανομένης της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης), η αλιεία, η ξηρά και το ύδωρ.⁵⁰ Προσδίδοντας δε ιδιαίτερη έμφαση στη βιοποικιλότητα και στον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζει συνολικά στη βιώσιμη ανάπτυξη, το Σχέδιο Εφαρμογής καλεί για υιοθέτηση της οικοσυστημικής προσέγγισης και για ενσωμάτωση των αρχών και των σκοπών της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη Βιοποικιλότητα, 1992, μέσα σε παγκόσμια, περιφερειακά και εθνικά τομεακά και δια-τομεακά προγράμματα και πολιτικές και σε διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς.⁵¹

Αναφορικά με την αναδεικνυόμενη ως κυρίαρχη θεματική διασύνδεση περιβάλλοντος-διεθνούς εμπορίου, η έκβαση του Γιοχάνεσμπουργκ προσφέρει ένα πλαίσιο διευκόλυνσης της δια-καθεστωτικής διαδικασίας. Υπερβαίνοντας τον σκόπελο της ιεράρχησης της σχέσης συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων και συμβατικών καθεστώτων διεθνούς εμπορίου και της συνακόλουθης απόδοσης υπεροχής των συμφωνιών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO) έναντι των διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών (όπως εμφατικά υποστήριξαν οι ΗΠΑ), κατέληξε στη διατήρηση και προαγωγή του διαμορφωμένου πλαισίου εξέλιξης της σχέσης των σχετικών καθεστώτων με κατεύθυνση την «αμοιβαία υποστηρικτικότητα». Η εκ πρώτης όψεως αοριστία της έκβασης έχει στην πραγματικότητα ιδιαίτερη σημασία, αφού επιτρέπει και διευκολύνει τη διατήρηση και εξέλιξη της υπάρχουσας δια-καθεστωτικής διασύνδεσης σε πορεία βιώσιμης ανάπτυξης, ενισχύοντας την τάση της υποστηρικτικότητας παρά της σύγκρουσης. Η υποδειγματική διατύπωση και ενσωμάτωση της «ρήτρας διασφάλισης» (Savings Clause) στο Προοίμιο δύο πρόσφατων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων, της Σύμβασης του Ρόττερταμ Σχετικά τη Διαδικασία Συναίνεσης Κατόπιν Προηγούμενης Πληροφόρησης για Ορισμένα Επικίνδυνα Χημικά και Εντομοκτόνα στο Διεθνές Εμπόριο, 1998,⁵² και του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια, 2000,⁵³ αντιμετωπίζει το θέμα σε δύο επίπεδα:

- σε επίπεδο καθαρής και ισχυρής διατύπωσης του περιεχομένου της ρήτρας διασφάλισης, σύμφωνα με την οποία το συγκεκριμένο συμβατικό περιβαλλοντικό καθεστώς δεν θα ερμηνεύεται ότι υποδηλώνει αλλαγή στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ενός Μέρους Ι σύμφωνα υπάρχουσες διεθνείς συμφωνίες,

- σε επίπεδο συνοδευτικών οριοθετικών ρητρών της σχέσης περιβαλλοντικών συμφωνιών με άλλες συμφωνίες κατά την εφαρμογή της ρήτρας διασφάλισης, σύμφωνα με τις οποίες, αφενός ορίζεται ότι οι εμπορικές και οι περιβαλλοντικές συμφωνίες θα πρέπει να είναι αμοιβαία υποστηρικτικές ώστε να επιτυγχάνουν βιώσιμη ανάπτυξη, και αφετέρου ότι η ρήτρα διασφάλισης δεν θα θεωρείται ότι επιδιώκει να υποτάξει το συγκεκριμένο συμβατικό περιβαλλοντικό καθεστώς σε άλλες διεθνείς συμφωνίες.⁵⁴

Η διαδικασία της κατάλληλης ενσωμάτωσης της ρήτρας διασφάλισης στο Προοίμιο και άλλων συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων θα συνεχισθεί, εφόσον τα Συμβαλλόμενα Μέρη κρίνουν τη συμπερίληψή της απαραίτητη, οικοδομώντας με τον τρόπο αυτό ένα αξιοπρόσεκτο δυναμικό πλαίσιο αμοιβαίας υποστήριξης περιβαλλοντικών και εμπορικών

⁴⁹ Ibid., sec. 126 (a).

⁵⁰ Βλ. Ibid., sees. 29(b)(c) & (g), 30 (g), 38 & 38(b), 43(f), 60.

⁵¹ Ibid., sec. 42(a).

⁵² Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade (PIC), 1998, 38 ILM (1999), σελ. 1.

⁵³ Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, 2000, 39 ILM (2000), σελ. 1027.

⁵⁴ Βλ. Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent, 1999, I Preamble, cl. 9, 8 & 10, και Cartagena Protocol on Biosafety, 2000, Preamble, cl. 10, 9, 8 & 11. Το γεγονός ότι αναφορά γίνεται στο Προοίμιο και όχι στις λειτουργικές διατάξεις των σχετικών διεθνών συμφωνιών δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού ούτε το Άρθρο 30 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, 1969, σχετικά με την εφαρμογή διαδοχικών συνθηκών αναφερόμενων στο ίδιο θέμα, δεν προσδιορίζει σε ποιο μέρος της συνθήκης θα εξειδικεύεται αυτή η εφαρμογή, ενώ το Άρθρο 31 της ίδιας Συνθήκης προβλέπει τη γενική αρχή ότι για τους σκοπούς της ερμηνείας των Συνθηκών, τόσο το Προοίμιο όσο και τα Παραρτήματα αποτελούν μέρος του κειμένου της Συνθήκης.

συμβατικών καθεστώτων. Από την άλλη πλευρά, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η διατήρηση της δυνατότητας του συστήματος διευθέτησης των διαφορών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου να αποφασίζει κατά περίπτωση (on a case-by-case basis) τη φύση της διασύνδεσης και αλληλεπίδρασης του ενιαίου καθεστώτος εμπορίου και - των πολύμορφων και πληθυντικών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων απαιτεί την ισχυροποίηση της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης των τελευταίων τόσο κανονιστικά όσο και θεσμικά, προκειμένου ; να αντιστοιχισθούν με το πρώτο.

Αξίζει εδώ να παρατηρηθεί ότι προς την κατεύθυνση της «αμοιβαίας υποστηρικτικότητας» Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών κινείται επίσης η διαπραγμάτευση για την οικοδόμηση ειδικής θεσμικής διασύνδεσης που αναφέρεται στην απόδοση εκ μέρους του πρώτου του καθεστώτος του «παρατηρητής (observer status) στις τελευταίες, με βάση το κριτήριο της ύπαρξης ειδικών εμπορικών υποχρεώσεων (specific trade obligations – STOs). στο πλαίσιο των συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων, όπως προβλέπεται στην πρόσφατη Υπουργική Διακήρυξη της Doha (παρ. 31) που υιοθετήθηκε στις 14 Νοεμβρίου 2001 από την Υπουργική Συνδιάσκεψη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.⁵⁵ Η όσο το δυνατόν ευρύτερη ερμηνεία του παραπάνω κριτηρίου, ώστε ο προσδιορισμός των ειδικών εμπορικών υποχρεώσεων στα συμβατικά περιβαλλοντικά καθεστώτα να μην περιορίζεται μόνο σε αυτές που έχουν χαρακτήρα τυπικά υποχρεωτικό και εξειδικευμένο αλλά να επεκτείνεται και σε πλαισιακή προσέγγιση των υποχρεώσεων στο σύνολο του συμβατικού καθεστώτος (διασύνδεση με σκοπό, αποφάσεις των συλλογικών οργάνων τους, με τη γλώσσα του προοιμίου), αποτελεί την ασφαλέστερη βάση. Έτσι θα διευκολυνθεί η κατάλληλη επιλογή και θα καταστεί δυνατή η αποτελεσματικότερη εκπροσώπηση των σχετικών συμβατικών περιβαλλοντικών καθεστώτων στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου.

Χαρακτηριστική είναι, τέλος, η μετάβαση από τον προσδιορισμό και την εξειδικευτική διατύπωση των περιβαλλοντικών αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στην ανέλιξη των αρχών της διακυβέρνησης της βιώσιμης ανάπτυξης με σκοπό την εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα στο πραγματικό πλαίσιο της άσκησης ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρηθεί ότι, σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες φάσεις του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος, όπου η γενικότερη ανάπτυξη και η διατύπωση του επηρεάστηκε ουσιαστικά από περιβαντολόγους, στην τρίτη του φάση το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος βρίσκεται κάτω από την επιρροή αναπτυξιακών προσεγγίσεων που θέτουν πλέον όρους πραγματικής και συστηματικής πλουραλιστικής εφαρμογής βιώσιμης διακυβέρνησης. 2/ιο πλαίσιο αυτό, η έμφαση μετατίθεται από την εξειδικευτική επεξεργασία των περιβαλλοντικών αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στη συστηματική ανάπτυξη και ολοκληρωμένη πρακτική ενσωμάτωση των αρχών της χρηστής διακυβέρνησης για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Το Σχέδιο Εφαρμογής (Implementation Plan) του Γιοχάνεσμπουργκ στρέφεται ακριβώς στην προσπάθεια γεφύρωσης των κενών μεταξύ δέσμευσης και εφαρμογής, ώστε τα οράματα της AGENDA 21 να αρχίσουν να μεταβάλλονται σε αποτελεσματικά καθεστωτικά ενεργήματα και η χρηστή διακυβέρνηση, που διακηρύσσεται ως «ουσιαστική για τη βιώσιμη ανάπτυξη»,⁵⁶ να εφαρμόζεται σε όλα τα επίπεδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Σχέδιο Εφαρμογής οι αρχές της λογοδοσίας και της διαφάνειας (Principles of Accountability and Transparency) διατρέχουν, οριζόντια και κάθετα, τις σημαντικότερες διαστάσεις της εφαρμογής της βιώσιμης ανάπτυξης. Συνδέονται με τη σύσταση και λειτουργία κάθε μορφής συμπράξεων (partnerships)⁵⁷ και προσδιορίζουν τις δράσεις για τη διεύρυνση της εταιρικής περιβαλλοντικής και κοινωνικής ευθύνης και λογοδοσίας.⁵⁸ Συνδέονται επίσης με τη λειτουργία και τον προσδιορισμό δράσεων για την αποτελεσματική χρήση των διεθνών οικονομικών οργανισμών, ώστε να προωθηθεί η μεταρρύθμιση της υπάρχουσας διεθνούς οικονομικής αρχιτεκτονικής (τα μοντέλα διεθνούς

⁵⁵ Βλ. World Trade Organisation, (WTO), Doha Ministerial Conference, 9-14 November 2001, Ministerial Declaration, 14 November 2001, 41 ILM (2002), σελ. 746, 751.

⁵⁶ Plan of Implementation, supra Σημ. 36, sec.120 (bis).

⁵⁷ Ibid, sec. 2(g).

⁵⁸ Ibid., sees. 17, 122(f).

χρηματοδότησης, εμπορίου, τεχνολογίας και επενδύσεων) μέσα από την ανάδυση ενός διαφανούς, ορθόνομου και περιεκτικού συστήματος που να προβλέπει την αποτελεσματική συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών στις διεθνείς οικονομικές διαδικασίες λήψεως αποφάσεων.⁵⁹ Συνδέονται ακόμα με θέματα εσωτερικής διακυβέρνησης, όπως την ενδυνάμωση και προαγωγή της λειτουργίας των διοικητικών και δικαστικών θεσμών, την υποστήριξη νέων και υπαρχόντων χρηματοδοτικών μηχανισμών του δημόσιου-ιδιωτικού τομέα για τις αναπτυσσόμενες χώρες και τις χώρες με μεταβατική οικονομία, τη βελτίωση των εσωτερικών ρυθμίσεων και διαδικασιών που επηρεάζουν το εμπόριο, και τη λήψη μέτρων κατά της διαφθοράς⁶⁰ αλλά και γενικότερα τα θέματα που αφορούν στη σχέση περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁶¹ Τέλος, συνδέονται με τη διαχείριση κεντρικών θεματικών τομέων, όπως την ενέργεια, τα χημικά και επικίνδυνα απόβλητα, τους ωκεανούς και τις ακτές, το νερό, ή θεμάτων παγκόσμιου δημοσίου συμφέροντος,⁶² αλλά και με την πληθυντική εφαρμογή της AGENDA 21 σε όλα τα επίπεδα συμμετοχής⁶³ και με τη διεθνοποίηση των μέτρων κατά της διαφθοράς, μέσα από την ανάληψη της πολιτικής ευθύνης των κυβερνήσεων, στο πλαίσιο του Σχεδίου Εφαρμογής, να διασφαλίσουν την έγκαιρη ολοκλήρωση της διαπραγματευτικής διαδικασίας της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς.⁶⁴

Δεν θα πρέπει δε να διαφεύγει της προσοχής η προσεκτική ανάδειξη της ηθικής ως γενικής θεώρησης και προοπτικής στην εφαρμογή της AGENDA 21 στο πλαίσιο του Σχεδίου Εφαρμογής.⁶⁵ Από την άλλη πλευρά, πρέπει να επισημανθεί το διαπραγματευτικό αδιέξοδο στη Συνδιάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ στο αίτημα της ευρύτερης εφαρμογής των περιβαλλοντικών αρχών του Ρίο με αποτέλεσμα την επίτευξη συμβιβαστικής φόρμουλας με δύο όψεις: την απλή επανάληψη της γενικής πολιτικής δέσμευσης ως προς το σύνολο των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης και την εμφατική διακριτική αναφορά στην αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Η έμφαση στην αρχή αυτή υποδηλώνει ότι, στη φάση αυτή, αναδεικνύεται το ιδιαίτερο «βάρος» ή «σπουδαιότητα»⁶⁶ που τα Κράτη επιλέγουν να δώσουν στην αρχή αυτή ως θεμελιώδους ερμηνευτικού οχήματος διεθνούς κοινού συμφέροντος στην προσπάθεια εφαρμογής της AGENDA 21⁶⁷ αλλά και ορθόνομων εφαρμογών της βιώσιμης ανάπτυξης σε ειδικούς θεματικούς τομείς.⁶⁸

---

⁵⁹ Ibid., sees. 45(b), 80(a) &(b), 123.

⁶⁰ Ibid., sees. 146, 80(e), 93(c), 4.

⁶¹ Ibid., π.χ. sees. 5, 38, 42, 47, 56(a), 120(bis), 152.

⁶² Ibid., sees. 19(o), 22, 29(c), 60(a), 108.

⁶³ Ibid., sec. 121(g).

⁶⁴ Ibid., sees. 122(e), 124.

⁶⁵ Ibid., sec. 5(bis).

⁶⁶ Για την ιδιάζουσα αυτή διάσταση των αρχών σε σχέση με τους κανόνες εν γένει βλ. DWORKIN, R.M., Is Law a System of Rules? στο THE PHILOSOPHY OF LAW (ed. R. W. DWORKIN), Oxford Readings in Philosophy-Oxford University Press, 1977, ch. II, σελ. 38, 47 επ.

⁶⁷ Plan of Implementation, sec.75.

⁶⁸ Όπως στα μοντέλα κατανάλωσης και παραγωγής, στην ενέργεια, στην αλλαγή του κλίματος της γης, και στην ατμοσφαιρική ρύπανση και καταστροφή της οζονόσφαιρας, Ibid., sees. 13, 19, 36, 37.